

Анатолій Дімаров

**І БУДУТЬ
ЛЮДИ**

Частина 5

(Біль і гнів)

Харків
«Фоліо»
2025

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

БІЛЬ І ГНІВ

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Перед самісінькою появою окупантів до Тарасівки прибилася військова частина. Появилася серед ночі й одразу ж стала окопуватись. Окопувалася за селом, на узвишші, люто й заповзято вгризаючись у пересохлу на камінь землю, і коли розвиднилося, то вповдовж усієї Тарасівки, од колгоспного дворища аж до ставу, чорніла суцільна лінія шанців.

Та командирові військової частини того здалося замало: вже поперед білого дня за річкою стали снувати бійці. Вони щось брали з підвід, щось розносили, так мовби ховаючи поміж високою луговою травою. Дехто з тарасівців, з отих, що побували на імперіалістичній та понюхали пороху, догадався — військові закладали міни, фугаси.

Упоравшись на луках, військові повернули назад. Весь день просиділи в окопах, чекаючи німця, а вночі так же раптово зникли, як і появилися, налякавши на прощання до смерті село: взяли та й висадили у повітря єдиний міст через річку, отой, на якому минулого літа провалився трактор. Рвонуло так, що в крайніх од мосту хатах повилітали шибки, а дубові колоди розметало, мов пір'я. Одну з тих колод, перервану навпіл, пожбурило аж до Передерія у двір. Іван Приходько утішав потім господаря:

— Щастя твоє, що не поцілило в хату. А то й бомби не треба було б!

Передерій похмикав, покрутив головою, дивуючись отій силі, а потім узяв та й попиляв колоду на дрова.

Шанці довго чорніли над селом: дітлахи обнишпорили їх наступного ж дня, як тільки зникла наша піхота. Нічого так і не знайшли, бо не було ж бою, тільки синкові Савелія Хоменка пощастило надібати гранату. Цілу-цілісіньку, ще і з запалом. Та краще був би й не знаходив: мати як витрусила з пазухи, то мало шкуру не спустила. А гранату зопалу вкинула до колодязя.

Кляне тепер жінку весь куток, бо до колодязя не підступитися.

З управи загадували вийти з лопатами й загорнути шанці. Та дядьки щось не квапилися, бо їх лишилося в Тарасівці на одну понюшку. Що підмела мобілізація, а що подалися в евакуацію. Евакуювалося, щоправда, не так багато, здебільшого ті, кому під німцем аж ніяк не можна було лишатися, але якщо всіх разом докупи скласти, то півсела і не добереш.

Шанці не дуже й заважали тарасівцям. А от луки! З луками виходило гірше.

Військові нашпигували їх мінами вздовж та впоперек так, що ні пройти, ні проїхати. Сіно того року вродило, як ніколи, а в кожному дворі як не корова, то телиця — навіть ті, що зроду-віку не мали, придбали худобину: гнали ж їх під час відступу хмарами, а скільки прибилося, одстало в дорозі та й розбрелось степом. Ходили чутки, буцімто розпускатимуть колгоспи і наділятимуть землю. По три гектари на брата. Примусово наділятимуть, бо загарбникам треба, щоб земля

не гуляла, а щоб родив на тій землі хліб. Тож треба було думати, чим оту всю худобу годувати, коли прийде зима.

А тут ще Соловейкова корова підірвалася на міні. Як не берегли, щоб не полізла на той берег, на луки, та коли вже йдеться до того — рвонуло. Попоплакала ж стара Соловейчиха, попотужила!

Та худобина ще не таке горе: цю вбило, колись на іншу розжитися можна, а не розживуться, то й так проживуть, воно, може, ще й краще: менше мороки. Часи ж настали такі, що не знаєш, чому печалитись, а чому радуватись. А от дітей як уберегти?

Цих же й просити не треба — самі за бідую полюють. Хіба не зайняв учора Глекуха Дмитро свого лобуряку із луків? Лазило, щеня, по самісіньких мінах, смерті шукало! Глекуха як глянув — тільки ойкнув. Хрестив потім сина і хворостиною, і пужалном, не так од гніву, як од радості, що лишився живий. Глекушин, може, вже й не полізе, то якби ж тільки один такий. Он і в сусідньому селі, передають, діти на міні підірвалися: двох на шмаття рознесло, а одне без очей лишилося.

Війна війною, а жити якось треба.

— Якщо ви новою владою над нами наставлені, то зробіть таке, аби під самісіньким боком смерть не лежала, — казали тарасівці.

— Зробимо! — пообіцяв Іван. — Зробимо! — пообіцяв начальник поліції Івасюта, бо й самому сіно он як потрібне: стояла ж у сараї Твердохліба його корова й телиця, ще й жеребець — не в плут чи в борону, а під сідло.

Іван Івасюта заявився в Тарасівку тієї осінньої пори, коли наші вже відступили, а люди ховали поспіхом усе, що тільки

можна було заховати, закопували зерно й картоплю. Матері наказували дорослим дочкам і не потикатися на вулицю, бо передавали: таке виробляють з дівчатами, що не доведи й помилуй. Убирали поспіхом дочок у дрантя, пов'язували чорними хустками так, щоб тільки очі виглядали чернечо.

Чекали приходу чужинців, мов судного дня. Однак фронтові німецькі частини пройшли стороною, битим шляхом, гостинцем, отією дорогою, що вела аж із самісінького Києва через Хоролівку на Полтаву. Два дні там ревіло й стогнало, аж двигтіла земля і густа млосна курява затягувала небосхил.

Отож невдовзі після тих днів у селі на вимерлій вулиці pojavivсь Івасюта.

Сидів у хромі весь, на білому огирі. Помахував куценьким нагаєм, поглядав гостро й пронизливо на занімілі хати, і недобра, мстива посмішечка торкала його тверді, як камінь, вуста. Не зупиняючись, проїхав через усеньке село та й подався на околицю, на колишній свій хутір. Аж тут спішився, довго бродив по руїні, пригадуючи, де стояла хата, а де комора й сарай, заглянув навіть у колодязь, що давно чорнів проти неба проваллям, тьмяно одсвічував не живою, веселою й чистою, а мертвою, каламутною, запліснявілою водою. Довго стояв під усохлою грушею, тулячись щокою до мертвого стовбура, а коли одірвався, то щока була мокрою. Сів на коня, не оглядаючись, погнав у село.

Зупинився перед сільрадою. Довго стовбичив перед ганком, мов не наважуючись зайти до приміщення, мов приглядаючись та прислухаючись, чи не лишився хто всередині. Потім різко скочив на землю, збіг на ганок, штовхнув чоботом двері. Двері, незамкнені, одчинились одразу. Пройшов до кабінету, де ще недавно сидів Нешерет.

Повсюди сліди поспішної втечі. Повисовувані шухляди, розкриті дверцята шафи, повисла рурка «віялки», наче хтось пробував кудись додзвонитись, та так і не додзвонившись, кинув. Скрізь мертвими метеликами валялися папірці, якісь бланки, а на стіні висів портрет Сталіна.

Іван так і вп'явся у нього очима.

Це був знайомий портрет, що не сходив зі сторінок газет і журналів, появлявся на всіх святах, демонстраціях. Іван минулого року сам ніс отакого. Ординарний портрет, віддрукований у мільйонах примірників, що по ньому ковзнув би рік чи два тому байдужим поглядом, зараз прикував його зір, зосередив, як у фокусі, весь його біль, всю його накипілу образу й ненависть.

— Висиш, гадюко?

Шарпонував за дешевеньку раму — рама затріщала, портрет перекосився, по застиглому досі обличчі Сталіна пробігла перелякана гримаса — Іван шарпонував іще раз, зірвав, жбурнув на підлогу і каблуком, каблуком — у ненависне вусате обличчя!..

Потім Івана знову бачили у дворі сільради, перед ганком.

Жеребець вищипував ріденьку травицю, а Йван стояв, наче в задумі, мов не знав, що його далі робити. Згодом, щось таки вирішивши, знову сів на коня і поїхав до колгоспного двору.

Що там робив, ніхто не бачив. Побігти підглянути не знайшлося охочого. Час же такий, що краще й не потикатись. А він, гляди, ще й при зброї. Прицілиться, клацне — і судити не будуть. Бо які теперечки суди й закони! Життя людське й понюшки тютюну не варте.

Тож не знайшлося жодного сміливця.

Лишень тоді, як Івасюта виїхав з двору та й подався на Хоролівку, хтось-таки туди збігав. Збігав і роздивився, що чудернацький цей вершник позачиняв геть усі двері, ще й позав'язував дротом.

«Повернеться», — вирішили одразу в селі, бо для чого було морочитися з клямками й засувами, аби не мав наміру повернутися. Ось тільки в чині якому — ніхто не здогадувався. Одні казали — старостою, призначеним гітлерівцями. Інші — поміщиком. Хіба ж не пишуть газети, що разом з окупантантами вертаються й поміщики?

Усякі велися розмови в селі, а Івасюта не повертався, Івасюта мов сплив за водою. Нескоро знову об'явився в селі — тільки вже не верхи, а парокінною хурою, навантаженою домашнім майном.

Сидів попереду, тримаючи віжки, а поруч, тулячись до нього плечем, примостилася краля: такої в селі ще й не бачили. Що одяг на ній: і жакет, і спідниця, і хустка шовкова, квітчаста — не одну, мабуть, сотню потратив, а що й намазюкана! І губи, і брови, і вії. Жінки помітили й те, що краля та не сільська, а, мабуть, із міста та ще й з великого, бо таких розмальованих не стрічали навіть у Хоролівці. Сиділа поруч з Івасютою, лузала насіння і на дорогу лушпинням попльовувала. Не кинула лузати й тоді, як Іван завернув до двору Твердохліба й став одчиняти ворота; ні тоді, як заїхали в двір; ні тоді, як Івасюта зійшов важко на ганок, ударив ногою у двері, ударив та й увалився всередину. Там одразу ж вибухнув крик. А краля все лузала насіннячко. І коли вже у відчинені двері вибігла Твердохлібова Маруся, простоволоса, розпатлана, притискаючи безтямно до грудей дівчинку, а хлопець — за

нею, і вслід їм, у спини, розлючений голос Івана: «Щоб і ноги вашої більше тут не було!» — навіть тоді не кинула краля насіння. Іван вийшов з хати — брови грозиво насуpliedні, губи стиснуті, під хижо згорбленим носом — тінь. Вийшов і гукнув роздратовано:

— Довго будеш розсиджуватись?

Краля всміхнулася, знизала плечима й поволеньки, мовби драгуючи Йвана, злізла з хури. Обтрусилла пишну спідницю, поправила хустку, торкнулася долонями щік — все так же поволеньки, усміхаючись прямо в розсерджене обличчя Іванове, і не покірною жіночкою — гордою павою попливла до дверей.

Потім бачили, як Івасюта, розпрігши коней, став розвантажувати хуру. Носив до хати все більше клумаки, мабуть, із одягом, а з меблів — самі майже люстра: люстер було стільки, що люди аж дивувалися: чи не пограбував Іван яку перукарню.

Розвантаживши воза, Іван одкотив його до сараю, де стояла корова: повернувшись із невдалої евакуації, Маруся привела її з собою. Корова була тільна — стояла горою, і Йван, заглянувши до сараю не витримав: приклав широку долоню на високий бік тварини, і його лихе обличчя аж подобрішало. Узяв вила, заходився чистити гній. Гною назбиралося достобіса: Твердохліб, здається, з початку війни не брався за вила. «Хазяїни, таку вашу мати!» — лаявся Іван, підважуючи важкі чорні брили. І коли все підібрав, наслав свіжої підстилки — знайшов скребок, почистив заодно й корову.

Потім зайшов до хати й не виходив з неї до самого вечора. Краля ж часто вибігала з порожніми відрами до колодязя, що був тут же, у дворі, недалеко од воріт. На ній уже не було

розкішного вбрання, а — сіренька сукенка, пошита з таким хистом, щоб усі зваби жіночі западали чоловікам у очі. Ще й стегнами крутила так, що як без звички, то можна й вивихнути. Жінки одразу ж її зненавиділи — несхибний інстинкт підказав їм, що за штучка та краля. Чоловіки ж тільки покахикували та крутили губами: «Ну й ну!» А один, як тільки стемніло, сховав під полу хлібину, шмат сала, пляшку перваку та й зайшов од городів, щоб не так було видно. Постукав обережненько у двері сінешні та й став на порозі, делікатно прокашлявшись у кулак:

— Добровечір у хату. Думаю: мо', з дороги й поїсти немає чого, то я вже, звиняйте, дещо й прихопив. По-сусідськи, хе-хе...

І, не чекаючи, що скажуть господарі, швиденько до столу та все оте й виклав.

— Коли з дороги, канешно, чого немає, то ви прямо кажіть, не стісняйтеся: чим багаті, тим і раді.

У хаті було уже прибрано, велика гасова лампа відбивалася в усіх трюмо, люстрах і люстречках, відбивалася в них і важка постать нового господаря, що, не зводячись, не кажучи жодного слова роздивлявся зайшлого чоловіка.

Врешті коротко кивнув головою на стілець:

— Сідай.

— Воно, канешно, з дороги...— мимрив зовсім уже розгублений комірник, бо господар продовжував гратися в мовчанку і все так же підозріло його розглядав. Не знаючи, що вже й казати, покахикав збентежено в кулак, звівся на рівні:

— То я, мать, піду. Звиняйте, коли що не так. По-сусідськи ж, од щирого серця...

— Сідай! — наказав мовби сердито господар. Повернувшись важким обличчям до дверей, що вели до другої кімнати: — Ольго, а йди-но сюди! Ось чоловік добрий нам вечерю приніс!

Комірник сидів ні в сих ні в тих: і сидіти ніяково, і звестися боязко. Вже нічого й не говорив — м'яв у руках картуз. Та зовсім уже отетерів, коли з другої кімнати випливла краля: у сорочці й спідниці. Ще й сорочка якась мов недошита: ні рукавів, ні коміра — оголені й руки, й плечі. Коси, як у відьми, розпущені. Комірник уже не знав, куди й очі ховати — сидів, як на жаровні. А їй хоч би що: пройшла, замало не по обличчі голою рукою тернувши, стала діставати з буфета чарки, тарілки, Твердохлібом нажиті. Розставила посуд та й сіла навпроти, ще й нахилилася: у пазуху хоч возом уїжджай! Комірник притьмом за чарку, мов за порятунок останній:

— То з благополучним приїздом!

А як хильнув та вдарило трохи у голову, насмілився запитати:

— То ви, знаця, до нас?

— До вас, — відповів господар насмішкувато; вихиливши чарку, гриз сало міцними, як у вовка, зубами.

«Ой-ой! — зітхнув про себе комірник. — Такому не попадайся до рота: згризе з кістками!» Ще й жіночку підібрав собі до пари: не маніжилась, не пригублювала, як це робили б тарасівські молодіці, а перехилила чарку й не скривилася.

— До вас! — повторив господар і подивився комірникові у вічі: — Не впізнаєш?

— Та воно вроді десь і стрічалися, — викручувався комірник, — тільки, звиняйте, не можу ніяк пригадати...

— Стрічалися! — засміявся господар. — Чуєш, Олько, стрічалися!

Краля, мов не до неї й мова, спокійнісінько їла сало: одрізала маленькі шматочки, клала на рожевого язика; господар же, спершись важко на стіл, нахилився до гостя:

— А от я тебе одразу признав. Пам'ятаєш, як твій тато в нас коня купував?

— Івасюта? — аж підвівся із стільця комірник. — Іван?

— Угадав. — А що комірник усе ще не міг отямитись — лупав очима розгублено, Іван уже сам розлив по чарках, кивнув головою: — Сідай, чого встав? Та не дивись так налякано: я своїх не кусаю. Чи й ти у більшовики записався?

— Що ви! Що ви! — аж руками замахав комірник. — Та я сам ледь викрутився! А ви ж, звиняйте, з яких країв?

— Та з далеких... — спохмурнів Іван. Одщипнув трохи хліба, вкинув до рота, довго, з натугою, жував. — Ну, ладно. Ти мені краще от що скажи: комуністів у вас багато було?

— Та де-е... Всього три душі.

— Хто?

— Твердохліб, — почав загинати пальці комірник. — Цей найголовніший. Нешерет Петро — він у нас головою сільради робив, та директор школи Колядко.

— Ніхто не лишився?

— Усі повтікали.

— Далеко не втечуть! — пообіцяв Івасюта, і недобрим, злим поблиском спалахнули очі його. — Рано чи пізно — всіх переловимо!

— Та воно вам, звісно, видніше, — погодився догідливо комірник. Дивився на пляшку порожню, картав себе подумки, що мало взяв. Було б, дурневі, ще одну прихопити!

ЗМІСТ

Біль і гнів	3
Частина третя	3
Частина четверта	217

Літературно-художнє видання

Серія «Фоліо. Сучасна українська література»

ДІМАРОВ Анатолій Андрійович

І БУДУТЬ ЛЮДИ

Частина 5

(Біль і гнів)

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *І. С. Посельська*
Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *Т. В. Мальчевська*
Коректор *М. О. Пітішкіна*

Підписано до друку 16.12.24. Формат 84×108 1/32.
Умов. друк. арк. 21,00. Облік.-вид. арк. 16,56.
Тираж 1000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>